

Brood- en turfpenningen van Haarlem

Avondmaalsloodje Nederduitsch Hervormde Gemeente

Geschiedenis

In de Grote of Sint-Bavokerk te Haarlem bevindt zich een uniek monument, de broodbank uit circa 1475. Onder toezicht van de Heilige Geestmeesters, die belast waren met de zorg voor de armen, werd hier na afloop van de kerkdienst brood uitgedeeld, zoals te zien is op een van de houten achterwanden. Het geld daarvoor werd verkregen uit schenkingen van rijke parochianen. Vanaf 1593 werden penningen uitgedeeld waarmee de armlastige na de godsdienstige verplichtingen bij de broodbank brood en eventueel vlees kon verkrijgen. Na de Reformatie bleef de broodbank bestaan en waren er voortaan protestantse Heilige Geestmeesters. De godsdienst veranderde, maar de armen bleven.

De broodpenningen zijn met de volgende jaartallen aangemaakt: 1593, 1616, 1631 en 1646. In 1892 zijn met het oude stempel van 1631 nieuwe enkelzijdige afslagen gemaakt met hierop afgebeeld het kerkgebouw waarboven 16 - 31, met een diameter van 25 - 27 mm. In het standaardwerk *Communion Tokens of the World* beschrijft Burzinski deze penning onder nummer 7469.¹ Het stuk is echter niet afgebeeld, wat bete-

De broodbank in de Grote of Sint-Bavokerk te Haarlem (foto: auteur)

kent dat hij het niet in zijn eigen verzameling had. Volgens het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* bevond zich een exemplaar in het Frans Hals Museum te Haarlem.² Dit exemplaar is in 1978 met de omschrijving: 'Avondmaalsloodje 1631 Nederduitsch Herv. Gemeente (afslag 1892)' in langdurig bruikleen gegeven aan Museum Catharijneconvent te Utrecht en is daar nu opgenomen onder inventarisnummer RMCC m00006.

Latere naslag met stempel van 1631 in lood (particuliere collectie)

De drie gevonden slagstempels van 1593, 1631 en 1646 (collectie: Grote of Sint-Bavokerk)

Naslagen van Haarlemse Broodpenningen

Bij opruimwerkzaamheden in de zomer van 2005 in de Grote of Sint-Bavokerk gingen kasten open die sinds lang niet meer waren geïnspecteerd. Daarbij kwamen drie slagstempels tevoorschijn van broodpenningen met de jaartallen 1593, 1631 en 1646. Later is er nog een stempel van 1616 tevoorschijn gekomen.

In het kader van de Broodbankactie, met hiervoor als basis Mattheüs' Werken van Barmhartigheid, is vervolgens in 2005 door de diakenen vanuit de vijftiende-eeuwse broodbank een strikt beperkt aantal van 200 nieuw aangemaakte broodpenningen verkocht. De firma Posthumus & Dal heeft daarvoor de oude stempels van 1631 en die van 1646 gekopieerd omdat de antieke stempels zelf gebarsten, of te slecht waren. De penningen zijn geslagen op plaatjes van zogenaamd

torenlood van 30 x 30 mm en 3 mm dik. Hiervoor werd in 2005 het oudste en best bewaarde slagstempel van 1593 gebruikt met aan de keerzijde de toevoeging 'MMV = 2005' om verwarring met een echte oude penning te voorkomen. Bovendien werd de voorstelling toen recht in het vierkant geslagen, dit in tegenstelling tot de oude 'noodstuivers' waarop de stempels diagonaal zijn aangebracht. De penningen zijn verkocht voor € 25 per stuk met de beschrijving dat zij NIEUW zijn en als zodanig herkenbaar zijn.

Bij de herstart van de activiteiten bij de Broodbank zijn in 2005 drie zilveren afgietsels van een broodpenning uitgereikt aan diakenen die zich daarvoor enorm hadden ingezet. De beheerders wilden met het kwetsbare stempel geen afslagen maken in zilver. Om ook een goedkopere variant aan te bieden zijn toen tevens 'Haarlemse Duijjes' aangemaakt – het logo van de Protestantse Diaconie – met een oplage van 250 stuks. Op die exemplaren staat geen jaartal, want met een nieuw aangemaakt slagstempel afgeslagen is deze penning als zodanig duidelijk te onderschei-

Naslag 2005 met stempel 1593 (particuliere collectie)

Afgietsel in zilver van stempel 1593 (particuliere collectie)

Loodje met het Haarlemse Duijje uit 2005 (particuliere collectie)

Naslag uit 2010 met stempel 1616 (particuliere collectie)

den. De penningen zijn ook geslagen op een loden plaatje van 30 x 30 mm maar ze zijn met 2 mm een fractie minder dik. Het logo van de diaconie is hierop horizontaal geplaatst. Deze penningen zijn verkocht voor € 7,50.

Op zaterdag 27 november 2010 is de verkoop gestart van (op)nieuw geslagen broodpenningen. Deze keer is het slagstempel uit 1616 gebruikt. Dit stempel is korte tijd na de vondst van de eerder vermelde stempels ontdekt. Op de achterkant is 'MMX' ingeslagen om aan te geven dat het hier een naslag uit 2010 betreft. Ze zijn ook geslagen op dik torenlood en de afmeting is 30 x 30 mm en 3 mm dik. Ze werden onder auspiciën van de Haarlemse Protestantse Diaconie uitgegeven en zijn in een strikt beperkte oplage van 200 stuks aangemaakt.

Avondmaalsbenodigdheden

De stempels zijn niet alleen gebruikt voor de aanmaak van broodpenningen maar ook voor het merken van avondmaalskannen en andere voorwerpen welke worden gebruikt bij het heilig avondmaal. Het kerkelijk tin werd ermee als eigendom gemerkt. In het boek *Tin en tinnegieters in Nederland* wordt vermeld dat er twee stempels zijn met voorstelling van de kerk.³ In de jaren '60 zijn minstens twee van de zes oorspronkelijke avondmaalskannen gestolen. Eén daarvan is tamelijk recent in Amsterdam in de handel gekomen met op het deksel een ingeslagen eigendomsmerk in de vorm van een kerkgebouw (de Grote of Sint-Bavokerk) met daaronder het jaartal 1646.

Bekend zijn, naast de eerder vermelde kan, twee soortgelijke avondmaalskannen in het Frans Hals Museum en een teljoor (snijplank) met een diameter van 30,5 cm uit de eerste helft van de achttiende eeuw vervaardigd door Coenraad Betzeen

Instempeling op een avondmaalskan (foto: Jan Beekhuizen)

Avondmaalsbord, detail met instempeling (collectie Grote of Sint-Bavokerk, foto: Louis Mathijsen)

te Haarlem. Ook bestaan er een bord met accoladerand, zonder meesterteken, met een diameter van 25 cm en een groter avondmaalsbord.

Bloemert en zijn Broodkantoor

In Haarlem zijn nog andere armenpenningen in gebruik geweest. Het bestaan van het Broodkantoor van pastoor A.A. Bloemert in de Lange Veerstraat 21 B te Haarlem zal bij velen onbekend zijn. Zelfs de naam Bloemert zal wellicht onbekend zijn.⁴ Augustinus Alstenus Bloemert is in 1585 in Haarlem geboren. Vanaf circa 1593 studeert hij grammatica en humaniora aan de Latijnse School in Utrecht, later aan de Latijnse School in Haarlem. Vanaf circa 1602 studeert hij filosofie in het studieceterium van de jezuiten in Douai (destijds in Vlaanderen) en haalt daar de graad van meester in de schone kunsten. In 1604 treedt hij toe tot de Orde der Jezuiten en hij wordt op 18 oktober toegelaten als student tot het opleidingshuis voor jezuiten in Doornik (Henegouwen). Op 28 oktober 1611 wordt hij tot priester gewijd in Antwerpen. Van 1614 tot 1616 is hij werkzaam aan het jezuitencollege in Kortrijk. Als hij in 1616 in Nijmegen wordt geplaatst sticht hij daar een jezuitenstatie. Na een conflict met pater Engelbert d'Hollander wordt hij in 1619 overgeplaatst naar Haarlem om vervolgens in 1621 weer overgeplaatst te worden naar het jezuitencollege te Maastricht. In 1622 verlaat hij het jezuitencollege

alweer om naar het dominicanenklooster in Kalkar te gaan. In de herfst van 1622 reist hij naar Rome om op 5 december ontslag te nemen uit de Orde der Jezuïten. Op 31 januari keert hij terug naar zijn geboorteplaats Haarlem en wordt kapelaan. Op 28 januari 1631 wordt hij tot kanunnik van het Haarlemse kapittel gekozen. In 1636 sticht hij daar een katholieke schuilkerk in een brouwerij aan de Bakenessergracht / Kokstraat. Van deze kerk wordt hij pastoor. Enkele jaren later, in 1644, wordt hij pastoor van het Haarlemse Begijnhof. Op 5 oktober 1645 wordt hem de functie 'pastoor van de stad Haarlem' toebedeeld.

Deze initiatiefrijke en vermogende man stichtte in Haarlem onder andere de Statie van Sint Anna. Toen hij in 1659 zijn einde voelde naderen vermaakte hij zijn bezittingen aan liefdadige doelen. In de Biggesteeg, nu Bloemertstraat, werd later van zijn nalatenschap het inmiddels verdwenen Sint Annahofje gebouwd. Pastoor Bloemert had een indrukwekkende vriendenkring waaronder Pieter Corneliszoon Hooft, René Descartes, Joost van den Vondel en Constantijn Huygens. Hoewel Bloemert had aangegeven een sobere begrafenis te willen om zoveel mogelijk geld voor de armen achter te laten, moet het er toen heel druk zijn geweest. Er werden voor zijn begrafenis in de Grote of Sint-Bavokerk zo'n 2.400 uitnodigingen verzonden.

Het Broodhuisje

Voor het opgerichte Broodhuisje was Bloemerts testament van 1659 heel belangrijk. Daarin werden de brooduitdelingen voor de Haarlemse allerarmste rooms-katholieken in zijn voormalige woonhuis in de Wijde Appelaarssteeg geregeld. Daarmee was nog niet alles in orde want de vrij omvangrijke erfenis was niet bepaald overzichtelijk. Het huis in de Wijde Appelaarssteeg werd verkocht en in 1665 werd een ander pand gekocht in de Lange Veerstraat. Het broodkantoor was vanaf de straat niet zichtbaar. Dit voldeed geheel aan de strenge eisen die toen door het stadsbestuur werden gesteld, namelijk dat de eigenlijk verboden brooduitdelingen aan de arme Haarlemse rooms-katholieken niet publiekelijk mochten worden waargenomen. De rooms-katholieke kerk was in die tijd verboden, maar zolang er niets van de activiteiten zichtbaar was, werd er veel dedoogd. Voor de rooms-katholieke allerarmsten

Betaaltafel met notitieboek (foto: Jos Fielmich)

die ervoor in aanmerking kwamen, is het broodkantoor hun redding geweest.

Er werden geen broodpenningen uitgedeeld want de stedelijke overheid en andere kerken kenden ook een soort van brooduitdelingen en dan was twee keer brood halen, een groot vergriep. De uitdelingen werden met naam en toenaam en hoeveelheid brood scrupuleus genoteerd om fraude te voorkomen en om te kunnen dienen als bewijs. Na een onopvallende deur moesten de bezoekers door een smalle gang om er te komen. Het had later zelfs geen huisnummer. Het geheimzinnige gebeuren doet sterk denken aan de schuilkerken van die tijd. Met de erfenis van Bloemert en later vele andere schenkingen kon het broodkantoor eeuwenlang functioneren voor een toenemend aantal bedeeden. Gelovigen maakten met hun laatste offer/schenking naar hun idee de weg vrij om hun zielenheil in het hiernamaals veilig te stellen. Het broodkantoor floreerde en in 1776 kon zelfs worden overgegaan tot turfuitdelingen.

Turfpenningen bij het bewaarkistje (foto: Jos Fielmich)

Turfpenning (particuliere collectie)

Voorzijde: T (van turf)
Keerzijde: incuus / doerslag van voorzijde
Afmeting: ca 48 x 50 mm
Massa: 10,09 gram
Metaal: ruw uitgeknipt blik

In de Napoleontische tijd (begin 1800) namen de inkomsten van het broodkantoor sterk af terwijl het aantal armen juist groeide. Dat deed een grote aanslag op het vermogen van het broodkantoor. In de eerste helft van de twintigste eeuw heeft de Historische Vereniging Haarlem zelfs diverse keren bijgedragen in het broodnodige onderhoud van het Broodhuisje.⁵ De brooduitdelingen hebben tot circa 1940 plaatsgevonden en daarna zijn uit een ander legaat nog kleine financiële ondersteuning gedaan waarmee bijvoorbeeld dekens of geld werden uitgedeeld. De laatste drie dames die werden ondersteund zijn in 1999 naar een hofje verhuisd. Vandaag de dag bestaat de Bloemertstichting nog steeds, sinds de overgang naar het Sint Jacobs Godshuis in 2008 – waarvan Bloemerts Broodhuisje nu een onderdeel is – onder de naam Stichting Fondsen Blommert en Dreeger. Doordat vrijwel al het geld werd besteed aan de armen was er vrijwel niets over voor onderhoud. Dit nadeel werd een voordeel, doordat daardoor zowel de constructie als het interieur in originele staat zijn gebleven. Inmiddels is het een rijksmonument. In 2010 is het huisje met financiële hulp van het Sint Jacobs Godshuis, gerestaureerd door de in 2020 overleden Pim van Zalingen.

Wie in het Broodhuisje komt kan ook een deel van de schilderijenverzameling van Pastoor Bloemert zien. Zes van zijn kunstwerken werden na zijn overlijden in het Broodhuisje opgehangen. Daaronder het portret van Bloemert zelf. Dit is een kopie; het origineel hangt in het Frans Hals Museum. Behalve de zes schilderijen hangen er nog een prent met het portret van Bloemert en drie houten regentenborden. Op deze borden is bijgehouden wie thesaurier en uitdeler zijn geweest. Boven de grote schouw achterin hangt het wapenbord van Bloemert. Op een gegeven moment is het Broodhuisje voor publiek gesloten. Alleen tijdens de Open Monumentendagen werd het voor bezichtiging opengesteld. Sinds enige tijd is iedere vrijdag van 13.30 tot 17.00 uur het poortje en het Broodhuisje open voor bezichtiging. ○

Voor dit artikel is dankbaar gebruik gemaakt van de gegevens verstrekt door Louis Ph. Mathijsen.

Noten

1. Burzinski L.M. (1999) *Communion Tokens of the World* (z.p.).
2. Sypesteijn, C.H.C.A. van (1916) Penningkundige geschiedenis der stad Haarlem, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 3, 1-97, specifiek 93 nummer 474.
3. Dubbe B. (1978) *Tin en tinnegieters in Nederland* (Lochem) 121.
4. Cerutti, W. (2009) *De 'Haerlemsche Augustyn' Pastoor Bloemert (1585-1659) en zijn Broodkantoor* (Haarlem); N.N. (2021) SGVH nieuws. Het Broodhuisje, in: *Haarlem Nieuws* 3-6, 1-4.
5. N.N., 2021: 1.